

Özlem AYDOĐDU RENDE

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĐI
ERZURUM İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ

VII. MİLLETLERARASI HALK KÜLTÜRÜ KONGRESİ BİLDİRİSİ

“ERZURUM HALK KÜLTÜRÜNDE HAMAM GELENEĞİ”

İletişim Bilgileri:

Telefon : 0 442 235 09 25

Cep Tel. : 0 505 696 89 39

e-mail : aydogduozlem@hotmail.com
aydogduozlem@yahoo.com

ERZURUM HALK KÜLTÜRÜNDE HAMAM GELENEĞİ

Arapça kökenli bir kelime olan hamam kelimesi Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde iki şekilde açıklanmıştır. Birinci anlamı "Yıkanılacak yer, yunak, ısıdam", ikinci anlamı ise "Para karşılığı yıkanma işinin yapıldığı yer"dir.

Anlamına bakıldığında görüldüğü üzere, hamamların esas inşa edilme nedeni temizlik ihtiyacının giderilmesidir. İslam dininde önemli bir yer işgal eden temizlik, Türklerde de millet olarak önem verilen bir konu olmuştur. Türkler için beden temizliğinin yanı sıra ev ve mekan temizliği de son derece önemlidir. Konuya bu açıdan bakıldığında temizliğin değişik açılardan birçok önemi de ortaya çıkmaktadır. Temizlik, kirden arınmak, kötülüklerden korunmak; ihtiyaca göre görev yerine getirmek; daha gösterişli olmak; dini inancı yerine getirmek gibi nedenlerle yapılabilir.

Görüldüğü üzere hamamlar toplumumuzda belli ihtiyaçlar için özen gösterilerek yapılmış sosyal birer mekanlardır. Hamamlarımız mimari olarak bir sanat değeri taşımakla birlikte aynı zamanda da amacına uygun işlevleriyle uyumlu estetiğe sahiptirler.

İlkçağlardan beri çeşitli dönemlerde inşa edilen hamamlar, köken olarak Roma döneminde çok yaygınlaşmış, özellikle halka açık hamam mimarisi geliştirilmiştir. Roma döneminde yıkanma dışında eğlence yeri özelliği de kazanan hamamlar, bu geleneği Bizans Döneminde de devam ettirmiştir. Bizans'ta birçok meselenin görüşülüp tartışıldığı hamamlarda çalgılı eğlencelerin düzenlendiği, yemeklerin yenilip içkilerin içildiği, günümüze ulaşan bilgilerden bazılarıdır.

Türklerin su ve temizliğe verdiği önem hamam yapılarının Selçuklu ve Osmanlı döneminde yapımının artarak çoğalmasına yol açmıştır. Yıkanma ve temizlenme amacının yanında şifa dağıtan yer olan hamamlar bir kültür olarak gelişmiştir.

Tarihe bakıldığında dikkat edilecek olursa hamamların genelde ya camii çevrelerinde ya da hanların çevresinde inşa edildikleri görülmektedir. Bu şehirleşmenin daha çok cami, han ve hamamların etrafında toplandığının da bir göstergesidir. Ayrıca köklü tarihi olan Erzurum, Trabzon, Sivas gibi yerleşim yerlerinde hamam kültürü daha yaygındır.

Biz de bu çalışmamızda Erzurum halk kültüründe önemli bir yere sahip olan hamam kültürünü detaylı olarak inceleyeceğiz. Çalışmamızda değişik tarihi dönemlere ait mimari özellik taşıyan bu hamamların işlevlerini, hamamın iç ve dış bölümlerini, hamamın ısıtılmasında kullanılan malzemeyi, hamam geleneğinin günlük hayattaki yerini, hangi amaçlarla, ne zaman kullandıklarını (örnek; gelin, damat, yas, cuma, v.b.) anlatacağız. Ayrıca hamama gitmeden önce hazırlanan bohçalar, yiyecekler, hamam içinde kullanılan malzemeler, hamam ahlakı, adab-ı, hamamla ilgili deyimler ve atasözleri, hamam içi eğlenceler, hamam arkadaşlığı, hamam türküleri, hamam çalışanları gibi konulara da değineceğiz.

ERZURUM HAMAMLARININ TARİHÇESİ

Sularının çokluğu ile ünlenen Erzurum, temizlik anlayışının ön plana çıktığı hamamlarıyla da dikkati çekmektedir. Bu nedenle, Anadolu'daki Türk ve Müslüman şehirleri gibi Erzurum'da da birçok hamam var olup bu hamamların etrafında farklı kültürlerin de yaşadığı tespit edilmektedir. Erzurum'daki hamamların en çok İslami devirlerde inşa edildiği görülmektedir fakat istilalar, çekilmeler, yaşanan göçler ve tabii afetler yüzünden Erzurum, nüfusunun büyük bir kısmını kaybettiği için bütün yapıları gibi hamamları da boş ve bakımsız kalmıştır. Esasen odunu ve yakacağı az olan bu şehirde, hamamı ısıtmanın da hayli zor olduğu ve Erzurum sazlığından getirilen kamışlarla ısıtma sorunun çözüldüğü söylenmektedir.

Erzurum Osmanlı sınırları içine alındığı zaman hemen hemen hamamların hepsi harap durumda idi. Asırlar boyu Erzurum hamamlarının şehre ve istihkamlara taş ocaklığı yaptığı bilinmektedir. Bugün ayakta kalan hamamların yalnız birkaçının mimari kıymeti bulunmaktadır. En yüksek mimari kıymet taşıyan hamamlar Murat Paşa, Pastırmacı, Boyahane ve Kırkçeşme Hamamlarıdır.

ERZURUM HAMAMLARI

Erzurum ilinde muhtelif semtlerde kurulu on dört hamam mevcuttur. 1950'den sonra yeniden inşa, tamir ve modern malzeme ile teçhiz olunan Asri Hamam ile Fuadiye, Kırkçeşme ve Lalapaşa Hamamları halkımız tarafından en çok rağbet görenleridir.

Erzurum ilinde bulunan hamamlar ve hamamlara ait maddi ve manevi kültürel değerlere gelince;

1- PASTIRMACI (FUADİYE) HAMAMI = ERZURUM HAMAMI

Pastırmacı Hamamı Gürcü kapı mahallesinde olup, yapım tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte XVI-XVIII y.y.'da yapıldığı tahmin edilmektedir. Hamamı yaptıran kişinin pastırma imalatı yapan bir kişi olduğu ve hamamın isminin de buradan geldiği bilinmektedir.

Klasik Osmanlı hamam planında yapılan hamam, soyunmalık, ılıkılık, sıcaklık ve halvet bölümlerinden meydana gelmiştir. Soyunmalık kısmının üzeri sekiz dilimli ahşap kubbeli bir tavanla örtülüdür. Hamamın soğukluğu çok aydınlıktır. Ortada güzel bir şadırvanı vardır. Hamam suyunu dağ sularından alır. Hamam da son zamanlarda tazyikli su da kullanılmaya başlanmıştır. Sıcaklık yerinde büyük bir kubbenin örttüğü 8 halvetli ve 61 kurnalı bir göbek taşı bulunmaktadır. Hamam, kubbedeki dörder şualı yıldızlar şeklindeki dokuz pencereden ışık alır. Hamama girerken solda kalan beşik örtülü kısım kadınlar için ayrılmıştır.

Değişik mimarisiyle, Erzurum'da bu plan türünün tek örneğidir. Tamamen kapalı olan halvetleri bambaşka bir mimarinin mahsulüdür.

2- KIRKÇEŞME HAMAMI

Hamam Ayazpaşa mahallesindedir. Taşhan'ı, Kervansarayı yaptıran Rüstempaşa'nın hayır eserlerinden olan bu hamam, İstanbul'da bile benzerine az rastlanan bir tarih yadigarıdır.

Suyunu Erzurum Kalesinin altından fıskıran kaynaklardan almaktadır. Bu su kırk çeşmeye dağılmakta idi. Bu nedenle hamamın ismi Kırkçeşme Hamamıdır. Bu su Erzurum'un en iyi sularından birisidir.

Hamamın yapım tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, XVI.-XVIII y.y.'da yapıldığı sanılmaktadır. Birkaç kez onarıldığından ilk biçimini yitirmiştir. Yalnız sıcaklık bölümü ilk yapıdandır. Göbek taşının etrafında dört halvet ve önleri açık üç yıkanma yeri vardır. Göbek taşını örten kubbeden hamama sekiz şualı yıldızlar şeklinde pencerelerden bol ışık düşmektedir.

Hamamın camekanlığını örten taş kubbe Rus işgalinde yıkılmıştır. Diğer kubbeleri sağlamdır. Burada hamamın yapıldığı tarihi ve hamamı yaptıran bir kitabe olduğu rivayet edilmekte olup bu kitabe tamir sırasında kaybolmuştur.

Soyunma yerinin ortasında bulunan siyahımsı bir taştan dilimli bir şekilde yapılmış olan şadırvanı çok nefistir. İçerde de ikinci bir şadırvan vardır. Çok aydınlık olan hamam 21 kurnalıdır. Gelin kurnası görülmeye değerdir.

3- BOYAHANE HAMAMI

Boyahane Mahallesinde bulunan hamam, 1620-1621 tarihlerinde İlyas Ağa'nın yaptırdığı caminin yanındadır. Kitabesinden öğrenildiğine göre 1566-1567 yılında Hacı Emin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Erzurum'da Lalapaşa Hamamından sonra inşa edilen ikinci Osmanlı hamamıdır.

Hamamın yüksek bir mimari önemi ve kıymeti vardır.

Hamamın bir bölümü sonradan Boyahane Camisi adıyla camiye dönüştürülmüştür. Tarihsel önemi olan yapı oldukça yıkıkken onarılmış ve tekrar işletmeye açılmıştır. Klasik Osmanlı hamamlarının planındadır.

Hamam plan düzeni olarak birbirine benzeyen iki bölümden meydana gelen çifte hamamdır. Doğu yönündeki küçük bir kapıdan soyunmalık kısmına girilmektedir. Soyunmalık ve ılıkılık arasında küçük bir bölüm bulunmaktadır. Ilıklık pandantiflerin taşıdığı üç kubbe ile örtülüdür. Sıcaklık haçvari plana göre yerleştirilmiştir. Burası dört tonozlu eyvan ve merkezi bir kubbeden oluşmuştur. Halvet hücreleri sekizgen planlıdır. Hamamın batısında soyunmalığı, sonraki yıllarda camiye eklenmiştir. Hamamın kadınlar ve erkekler kısmının deposu müşterektir.

4- LALA PAŞA (ÇÖPLÜK) HAMAMI

Tebriz Kapısı mevkiinde bulunan Lala Paşa Hamamının Lala Mustafa Paşa Cami ile birlikte 1562 yılında yaptırıldığı sanılmaktadır. Lala Paşa Camisinin mimarı Mimar Sinan olduğuna göre bu hamamın da onun tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Hamam yapı üslubu yönünden de klasik Osmanlı dönemi hamamlarının plan düzenindedir. Bununla beraber haç planlı hamam planı burada uygulanmıştır.

Hamam soyunmalık, ılıklik, sıcaklık ve halvet bölümlerinden meydana gelmiştir. Soyunmalık kısmı trompların taşıdığı bir kubbe ile örtülmüştür. Dikdörtgen olan ılıklik bir kubbe ile örtülmüş, yanlarındaki iki mekan da tonozludur. Sıcaklık merkezi bir kubbe ile örtülü olup yanlarında tonozlu üç eyvan bulunmaktadır. Güneydoğu ve güneybatı köşelerinde kubbeli birer halvet hücresi yerleştirilmiştir. Kesme taş ve tuğladan meydana gelen hamamın her bölümü kubbelerle örtülmüştür. Bu kubbeleri köşe trompları ile duvarlar üzerine oturmuştur. Ayrıca halvet bölümünün arkasında külhan ve su depoları bulunmaktadır.

Geçmiş yıllarda çevresi çöp ve döküntülerle doldurulduğundan halk arasında Çöplük Hamamı diye de adlandırılmaktadır.

5- MURAT PAŞA HAMAMI

Murat Paşa Mahallesinde aynı adla anılan caminin güneyinde yer almakta olup, Kuyucu Murat Paşa tarafından 1572 yılında camii ile birlikte yaptırıldığı kabul edilmektedir. Bir rivayete göre ise Murat Paşa bu hamamı camiden evvel yaptırmıştır. Her sabah caminin inşasında çalışanlar işe başlamadan evvel bu hamamda yıkanır, gusül icap edenler gusül abdesti alırlarmış. Cami ile beraber yapılan her hamam için bu rivayet söylenir, yakıştırılır.

Klasik Osmanlı hamamları plan düzeninde yapılan bu hamam da soyunmalık, ılıklik, sıcaklık ve halvet bölümlerinden meydana gelmiştir. Moloz taş ve yer yer de kesme taştan yapılmıştır. Oldukça gösterişli bir kapıdan üzeri kubbeli kare bir mekana oradan da tromplar üzerine oturmuş kubbeli soyunmalığa geçilmektedir. Soyunmalığın güney duvarından dikdörtgen plan düzeninde üzerinde üç küçük kubbe bulunan ılıkliğe geçilmektedir. Bu bölümün iki yanında da birer tonoz bulunmaktadır. Sıcaklığın üzeri merkezi bir kubbe ile örtülmüştür. Köşelerde de sekizgen planlı kubbeli halvet hücreleri bulunmaktadır. Bu bölümlerin arkasında da külhan ve su depoları bulunmaktadır.

Erzurum'un onarım görmemiş eski hamamlarından birisidir.

6- SARAY HAMAMI

Erzurum Emir Şeyh Mahallesinde bulunan saray hamamının kitabesinden Derviş Ağa tarafından 1707-1708 yıllarında yaptırıldığı öğrenilmiştir. Hamam birkaç kez onarım görmüş, bu nedenle de orijinallikinden kısmen de olsa uzaklaşmıştır.

Soyunma yerini köşelerden dört yarım kubbenin beslediği bir büyük kubbe örter. Ortada göbeğinden muhteşem havuza cömertçe su döken bir fıskiye vardır.

Bir köşede hususi bir soyunma odası görülür. Soğukluğu da bir çift kubbe örter. Büyük kubbenin altındaki göbek taşının etrafında üç halvet yeri ve 16 kurna vardır. Hamamın içindeki bir su terazisinden başka çeşmelere su dağılmaktadır. Kubbeler çok kalındır.

Hamam, Derviş Ağa camisinin vakfiyesidir.

7- GÜMRÜK HAMAMI

Kongre meydanında, Mahalle Başına giden yol üzerinde bulunan Hacı Bektaş oğlu Derviş Hacı İbrahim'in 1717'de yaptırdığı Gümrük Camisinin vakfı olan Gümrük Hamamı moloz taş ve yer yer de tuğladan yapılmıştır.

Hamamın içine 8 taş basamaklı merdivenle inilir. Suyunu eskiden dağ sularından alan hamamın şimdi tazyikli suyu vardır. Camekanlığını derince bir kubbe örter. 4 halveti, 11 kurnası vardır.

Klasik Osmanlı hamam planları düzeninde olup, haçvari plandadır. Erzurum hamamları arasında değişik bir plan türünü yansıtmaktadır. Hamam soyunmalık, ılıklik, sıcaklık ve halvet bölümlerinden meydana gelmiştir. Soğukluk ve sıcaklık bölümleri yakın tarihlerde onarılmış olmasına rağmen orijinalliğini yitirmemiştir.

8- ÇIFTE GÖBEK HAMAMI

Yeğenağa Mahallesinde bulunan Çifte Göbek Hamamı XVIII. y.y.'da yapılmıştır. Kitabesi bulunmamaktadır. Bakırcı Camisinin vakıfları arasındadır. Değişik dönemlerde yapılan onarım ve değişikliklere rağmen yine de Erzurum'un en ilginç hamamları arasındadır.

Sıcaklık kısmının iki ayrı kubbe ile örtülmesi, sıcaklık ve soğukluk kesimlerindeki çeşitli farklılıklar sebebi ile diğer hamamlardan ayrılır.

Hamamın camekanlığını dört köşesinden yarımşar kubbenin beslediği büyük bir kubbe örter. Ortadaki şadırvan suyunu Akpınar sularından almaktadır. Soğukluğu da kubbelidir. İçerideki iki kubbenin altında birer göbek taşı bulunduğu için hamam Çifte Göbek adını almıştır. 2 halveti 15 kurnası vardır. Kurnalardan birisi Gelin kurnasıdır. Hamamın bir kısmını hayır severlerden Bakırcı Hacı Mustafa, bir kısmını da Derviş Ağa yaptırmıştır.

9- ŞEYHLER HAMAMI

Şeyhler Mahallesinde, Şeyhler Medresesinin yanında, Şeyhler Camiinin de karşısındadır. XVIII. y.y. da Habib Efendi tarafından Şeyhler Camisine vakıf olarak yaptırılmıştır.

Hamama ahşap örtülü bir dehlizden girilir. Solda yine ağaç örtülü bir türbe vardır. Burada yatan kişinin kimliği tespit edilememiştir. Hamam bir soğuklukla dört halvet ve dört açık yıkanma yerinden oluşmaktadır. Kayda değer bir mimari önemi yoktur. Klasik Osmanlı hamamları planındadır.

Şeyhler hamamı günümüze iyi bir durumda gelebilmiştir.

10-HANIM (NUMUNE) HAMAMI

Esat Paşa Mahallesiindeki bu hamam 3 halvetli ve 12 kurnalıdır. Hamamın büyük bir mimari değeri yoktur. Hamamı Raziye Hanım adında bir bayan yaptırdığı için Hanım Hamamı ismini almıştır. Yapıldığı tarih belli değildir.

Hamamın küçük bir kubbenin örttüğü camekanlığının ortasında bir şadırvanı vardır. Suyunu dağ sularından alır. İçeriye asılan bir levhada bu hamamda aynı zamanda 40 kişinin yıkanabileceği ilan edilmiştir.

11-KÜÇÜK HAMAM

Ali Paşa Mahallesiinde, eski hasırcılar çarşısındadır. Kuyucu Murat Paşanın evkafından olan bu hamamın mimari bir kıymeti yoktur. Tek bir kubbenin altında göbek taşı, tek bir halvet ve 9 kurnası vardır. Hamam adı gibi küçüktür. Hamamın XVI. y.y.'da yapıldığı sanılmaktadır.

Hamamın kapısına üstü ahşap direklerle örtülü uzun bir dehlizden varılır. Soğukluğundaki şadırvanından coşkuyla fışkıran su insana neşe ve huzur verir. Suyu yer sularındandır.

12-TAHTA HAMAMI

Kadana Mahallesiinde bulunan Tahta Hamamı XVIII. y.y.'da İbrahim Paşa Camisine vakıf olarak yaptırılmıştır. Soyunmalık kısmının üzerini örten tahta tavandan ötürü hamama Tahta Hamamı ismi yakıştırılmıştır.

Camekanlığının tek kubbesi yıkılmış, sonra ahşap ile kubbe halinde tamir edilmiştir. Sıcaklığında göbek taşı ve 17 kurnası vardır. Hamamı beşik şeklinde tonozlar örter. 6 halvet yeri vardır.

YIKILAN VE KAYBOLAN HAMAMLAR

Erzurum, Anadolu'da hamamı en çok olan şehirlerden biridir. Geçmiş tarihlerde cami ve medreselerin vakıfları olan hamamlardan bazıları şehirleşme ve bakımsızlık nedeni ile yıkılmış ve yok olmuştur. Bu hamamlara örnek olarak Mermer Hamamı, Karakullukçu Hamamı, Ayaz Paşa Hamamı verilebilir.

HAMAM TÜRLERİ

Erzurum halk kültüründe hamam geleneği tören şeklini almış geleneklerle bütünleşerek doğumdan ölüme kadarki süreci kapsayan bir gelenek zinciri olarak şekillenmiştir. Bunlar;

1- ZORUNLU HAMAM

Kaçınılmaz ve zamana bırakılmadan boy abdesti almak için gidilen hamamdır. İnsanların su lazım ettiği hallerde günlük yaşamlarına başlamadan önce başlamadan önce boy abdesti aldıkları hamamdır. Bu hamam türünde kese, sabun ve terleme gibi ihtiyaçlar genelde giderilmez. Sadece abdest almakla yetinilir.

2- EĞLENCE HAMAMI

Bu hamam türü genelde esnaf ve yarenler arasında cumartesi akşamı veya Pazar sabahı hamam sefası şeklinde yapılır. Usta, kalfa, çırak hamama birlikte gidip hamamda ter atar ve dinlenirler. Eğlence hamamına giderken limon, aspirin ve çeşitli yiyecekler götürülür. Ortamdaki usta, kalfa ve çırak arasındaki ahlak ve adab ilişkisi bozulmaz. Hamamda hem eğlence yapılır hem de temizlenilir.

Ayrıca gençlerin ve yaşlıların topluca hamama gidip eğlendikleri de olur.

3- CUMA HAMAMI

Cuma günleri selatu selamdan önce insanımızın hem temizlik hem de boy abdesti alıp Cuma namazına gittikleri bilinmektedir.

4- BAYRAM HAMAMI

Dini bayramlarımızdan olan Ramazan ve Kurban Bayramlarında Şerefe ve Arife günleri evlerdeki bayram temizliği ve bayram hazırlıkları bittikten sonra sıra beden temizliğe gelir. Evin erkekleri hamama gidip, temizlik yapıp yıkanır. Buna "Bayram Hamamı" denir. Özellikle esnaflar arife günü öğleden sonra berbere gidip sonra da hamama giderler. Yalnız terzi, kunduracı ve berber bayram sabahına kadar çalışır. Erkekler tıraş olup hamama, daha sonra bayram namazına ve namaz sonrası da evlerine giderler.

5- DÜĞÜN (GELİN) HAMAMI

Bu hamam türünde, oğlan evi tarafından şehirde büyük bir hamam tutulur ve gelin düğün öncesi bu hamama götürülür. Hamamda öğleye kadar çeşitli eğlenceler yapılır, oynanır. Küçük bir düğün şeklinde davetlilere çay, kahve, şerbet ve meyveler ikram edilir. Soyunma yerinde öğleye kadar eğlenceli düğün yapılır. Öğleden sonra gelin çalgılarla soyunma yerine gelir, kayınvalidesi ve diğer misafirlerin elini öperek yıkanmaya başlar. Bu hamamlara kadın çalgıcılar (eskiden mırıklar, çalgıcılar, hidayetler, kabireler) getirilir, köçek kadınlar tutulur. Davetlilerle birlikte yıkanma eğlence şeklinde sona erer.

Düğün hamamında özellikle geline ait kadama bohçasında gelinin hem temizlik malzemeleri hem de çamaşırları bulunur. Erzurum'da önemli gelin hamamları Kırkçeşme, Çifte Göbek, Şeyhler ve Gümrük Hamamlarıdır.

Bu hamamda hizmeti gelin ve diğer genç kızlar görürler. Ayrıca bu hamamda görücüye çıkan kızlar yetişkin oğlu olanlar tarafından da takip edilir ve beğenilir.

Bu gelenek günümüzde bazı yerli aileler tarafından hala devam ettirilmektedir.

6- DAMAT HAMAMI

Düğünü yapılan delikanlının sağdııcı ve etrafındaki delikanlılarla birlikte hamama gittikleri hamamdır. Hamamda gençler yerler, içerler, türküler söylerler, eğlenirler. Hamamda yıkanıp temizlendikten sonra berbere giderek tıraş olurlar. Damat oradan da gerdeğe gönderilir.

7- YAS HAMAMI

Bu kültür, dünyasını değişen kişinin yaşıyla orantılı olarak cenaze kaldırıldıktan sonra ölü sahiplerinin yakın arkadaşları tarafından yas sahiplerinin götürüldüğü hamamdır. Hamama gitmeden önce berbere gidilir. Hamama girerken acı kahve, çıkarken ise yasin kalktığını simgeleyen tatlı kahve içilir.

Yas süresi 3 ile 40 gün arasında değişir.

8- AYAK AÇMA HAMAMI

Oęlunu nişanlayan bir ailenin gelinlerini akrabalarına tanıtmak amacıyla düzenledikleri hamamdır. Akrabaların birbirleriyle kaynaşarak gidip gelmelerine zemin hazırlar.

9- PEŞTEMAL HAMAMI

Bu hamam iki türde görülür;

Birincisi kişi Ahilik Kültürü gereği ustalık vasfını kazandığı zaman onu yetiştiren ustalar ve ustanın arkadaşları tarafından hamama götürülür ve ona ustalık peştamalı bağlanır.

İkincisi ise düğünden belli bir süre sonra gelinin gebe kaldığını sezen kaynana tarafından gelininin ve birinci derecede akrabalarının götürüldüğü hamamdır. Gelin hamamına benzer şekilde düzenlenen hamamda kayınvalide gelinine peştamal takar ve çeşitli hediyeler ve ipekli seccade hediye eder. Bu hamamda herkes çok bakımlı olur.

10-LOĞUSA HAMAMI

Çocuk doğduktan bir süre sonra loğusanın götürüldüğü hamamdır.

11-YARI – KIRK HAMAMI

Çocuğun doğduğu yirminci günde hamama götürülmesine “Yarı-kırk Hamamı” denir.

12-KIRK HAMAMI

Çocuğun doğumunun kırkıncı gününde götürüldüğü hamamdır.

13-YOL HAMAMI

Erzurum’da uzak yoldan gelen bir yakını, akrabayı hamama götürmeye “yol hamamı” denir. Günümüzde hacdan veya başka şehirlerden gelen misafirlerin ev sahibi tarafından hamama götürülmesi geleneği hala devam etmektedir.

14-SIRA HAMAMI

Eskiden mahalle komşusu, iş yeri komşusu veya arkadaş olan erkeklerin sırayla birbirlerini çağırdıkları hamamdır. Sıra hamamı aynı şekilde kadınlar tarafından da düzenlenebilir.

15-RAMAZAN (GECE) HAMAMI

Ramazanda gündüz oruç tutulduğundan Erzurum’da iftardan sonra hamama gidilir. Bu hamam türü ramazan süresince birkaç kez tekrarlanırken günümüzde kaybolmaya yüz tutmuştur.

16-KAPLICA ÇERMİK HAMAMLARI

Doğal olarak çıkan “kaplıca” “çermik” adı verilen sıcak şifalı sulara Erzurum halkı yılın her mevsimi gider. Bu hamama gidilme nedenleri arasında çocuğa kalma, zor geçen gebelik dönemi, eklem ağrıları v.b.’dir. Bu gelenek de varlığını hala korumaktadır.

HAMAMIN BÖLÜMLERİ

Yukarıda da değinildiği üzere hamamın bölümleri bulunmaktadır. Bu bölümler;

SOYUNMA BÖLÜMÜ: Müşterilerin adap çerçevesi içinde soydukları bölümdür. Peştamalcı peştamalı verir, kişi peştamalına sarınıp hamama girer.

SOĞUKLUK BÖLÜMÜ: Hamama girişte gelenleri karşılayan bölümdür.

ILIKLIK BÖLÜMÜ: Hamamın sıcaklığı ile soğukluğu arasında kalan bölümdür. Dinlenme amaçlı da kullanılır.

SICAKLIK BÖLÜMÜ: Hamamın ana bölümü olup, hamamda yıkanılan yerdir.

KUBBE: Hamamın üzerini kapatan yapıdır. Türk hamam mimarisinde kubbeler genelde yüksektir.

HALVET BÖLÜMÜ: Hamamda sıcaklık bölümünde bulunan her bir bölüme verilen isimdir. Bu bölüme özel banyo odaları da denmektedir. Terleme ve kilo atma yeridir.

KURNA: Sıcaklık bölümündeki duvarlara yapışık olarak duran, mermerden yapılmış ve içinde sıcak suyun bulunduğu bölümlere kurna denmektedir.

GÖBEK TAŞI BÖLÜMÜ: Hamamda genelde kubbenin tam altına denk gelen, mermerden yapılmış ve yerden biraz yüksek olan bölümdür. Kişi burada terler ve keselenir.

KÜLHAN BÖLÜMÜ: Hamamın sularının ısıtıldığı bölümdür.

HAMAM İÇİNDE KULLANILAN MALZEMELER

KİLDAN: Genellikle bakırdan veya gümüşten yapılan üzeri kabartma desenli ve yıkanma esnasında vücuda kullanılan sabun, kese ve tarağın içine konulduğu kaptır. Kildanı kadınlar kullanır.

NALIN: Hamamda giyilen bir tür terliktir. Nalınların şimşir ya da abanozdan yapılmış sedef işlemeli, gümüş tel ve mercan kakmalı gibi türleri bulunmaktadır.

KESE: Vücudu kirlerden arındırmaya yarayan sert dokulu bir malzemedir.

SABUN: Vücudu kirlerden arındırmaya ve vücudun güzel kokmasına yarayan hamam malzemesidir.

PEŞTEMAL: Hamam içinde adab yerlerinin örtülmesi için kullanılan bir tür örtüdür.

HAVLU: Hamamda suyun ve terin vücuttan arındırılması için kullanılan malzemedir.

TAS: Genellikle bakırdan yapılan ve kurnadaki suyun rahat dökülmesini sağlayan malzemedir.

TAKUNYA: Hamamda giyilen özel bir hamam terliğidir. Genellikle ahşaptan ve yüksek tabanlı olurlar.

HAMAM ÇALIŞANLARI

Bilindiği üzere hamamlar, erkek ve kadınlara yönelik hamamlar olmak üzere ikiye ayrılırlar. Her iki hamamda da çalışanlar vardır.

NATIR: Kadınlar hamamında hizmet eden ve müşteriyi yıkayıp keseleyen kadına verilen addır.

TELLAK: Hamamlarda yıkanmak üzere gelenleri yıkayıp keseleyen erkeğe verilen addır.

PEŞTAMALCI: Hamama gelenlere peştamal veren kişidir.

KÜLHANLAR: Hamamın ısıtılmasından sorumlu olan kişilerdir.

HAMAM ATASÖZLERİ

“Atalarımızın uzun gözlem ve tecrübeler sonunda vardıkları hükümleri hikmetli düşünce, öğüt ve örneklemeler yoluyla kısa ve kesin olarak anlatan, birçoğu mecazî anlam taşıyan, eskiden beri söylenegelmış özlü sözlere (darb-ı mesele, kelâm-ı kibar, hikmet, ulular sözü, ata-baba sözleri, deyişat) ‘atasözü’ denmektedir. Halk kültürümüzde hamamla ilgili söylenmiş olan birçok atasözümüz bulunmaktadır. Bunlara örnek;

- HAMAMA GİREN TERLER: Bir işe girişen kimse, o işin güçlüklerini, sıkıntılarını ve masraflarını göze almalıdır. Çünkü bu işin durumunu, sorumluluğunu kendi isteğiyle kabul etmiştir.
- ESKİ HAMAM ESKİ TAS.
- HAMAMA GİDER KURNAYA; DÜĞÜNE GİDER ZURNAYA AŞIK OLUR.
- BİR AKÇE İLE DOKUZ KUBBELİ HAMAM YAPILMAZ.
- BESLEMEDEN GADIN OLAN, TASIYNAN HAMAM YIKAR.
- İKİ ÇIPLAK BİR HAMAMA YAKIŞIR.

HAMAM DEYİMLERİ

“Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı bir anlamı olan, ilgi çekici bir anlatımı bulunan, ifadeyi daha zengin kılan, iki veya daha fazla kelimedenden meydana gelen, kalıplaşmış söz topluluklarına ‘deyim (tabir)’” denmektedir. Atasözleri gibi anonim özellik gösteren deyimler, bir milletin söz gücünden doğar ve doğduğu toplumun malı olurlar. İstisnaları dışında mecazdırlar. Bir kavramı, bir düşünceyi, bir olayı az sözle belirtmek ya da daha etkili kılmak için kullanılırlar.

Atalarımız her konuda olduğu gibi hamamla ilgili de deyimleşen sözler söylemişlerdir. Bunlara örnek;

- HAMAM GİBİ: Pek sıcak, çok sıcak anlamında kullanılan bir deyimdir.
- HAMAM YAPMAK: Yıkanmak anlamında kullanılan bir deyimdir.

- HAMAMIN NAMUSUNU KURTARMAK: Görünüşünü kurtarmaya yönelik birtakım yetersiz çarelere başvurarak kötü bilinen bir yere onur kazandırmaya çalışmak anlamında kullanılır.
- HAMAM LEVHASI GİBİ, BİR KADINLARA BİR ERKEKLERE.

HAMAM TÜRKÜLERİ

Erzurum yöresinde hamamla ilgili söylenen türküler vardır. Bu türkülere örnek olarak aşağıdakiler verilebilir;

AL YEŞİL GEYMiŞ ALLANIR

Faruk Kaleli - Erzurum

Al yeşil geymiş allanır (aman)
Çermik yolunda sallanır
Korharam bu söz dallanır (aman)

Yandım yanasan ay gız
Benim olasan ay gız

Al yeşil geymiş bürünür (aman)
Fistanı yerde sürünür
Yel vurur yüzün görünür (aman)

Yandım yanasan ay gız
Benim olasan ay gız

Başına örtmüş emame (aman)
Nazılan gider hamame
Goynunda bir çift şemame (aman)

Yandım yanasan ay gız
Benim olasan ay gız

Başına örtmüş yazmayı (aman)
Burnuna takmış hızmayı
Nerden öğrenmiş gezmeyi (aman)

Yandım yanasan ay gız
Benim olasan ay gız

UZUN AVLU DAR KAPILAR

Muharrem Akkuş - Erzurum

Uzun avlu dar kapılar
Sevinsin yarı tavlılar
Nerede iki evliler
Gezmenin zamanıdır beğim

Külhancıya verdik çili
Hamamcının tatlı dili
Peşimbalın al yeşili
Asmanın zamanıdır beğim

Bakır serpoş kalaylandı
Geldi duvara dayandı
Gören kızlar havaslandı
Almanın zamanıdır beğim

EY HAMAMCI BU HAMAMA

Davut Sulari - Tercan

Ey hamamcı bu hamama güzellerden kim geldi
İnce belli duduk dilli şeker hallı yar geldi

Yar yar yar yar yar
Al hançeri çal sineme
Gör sinemde neler var yar yar

Hamamın göbek taşına üç gelin bir kız geldi
Hamamın kubbesini hoş bir sedadır aldı

Yar yar yar yar yar
Al hançeri çal sineme
Gör sinemde neler var yar yar

Davut Sulari der sana türlü libas giyme yar
Açıp sinen bana karşı elaleme uyma yar

Yar yar yar yar yar
Al hançeri çal sineme
Gör sinemde neler var yar yar

HAMAM ADAB VE ERKANI

Türk kültürünün her bir alt bölümünde önemli ve geniş yer tutan adab ve erkanın hamam kültüründeki önemi de göz ardı edilemez.

- Gelinin hamama girdiğinde kayınvalidesinin ve diğer büyüklerinin elini öpmesi,

- Hamamdan evine dönen kişinin evdeki büyüklerinin elini öpmesi,
- Kalfa ve çırağın ustasının yanında adab ve erkana uygun davranması,
- Hamamda küçüklerin büyükleri yıkaması,
- Birbirini önceden tanıyan kişilerden hamama önce girenin çıkarken diğerlerinin hesabını vermesi, hamamdaki adab ve erkana örnek olarak gösterilebilir.

HAMAM YİYECEKLERİ VE İÇECEKLERİ

Özellikle gelin ve kadınların düzenlediği eğlence hamamları için hamama gidilmeden önce ya da hamamda hazırlanıp yenilen yiyeceklerin ve içeceklerin yeri çok ayrıdır.

Hamamda yenilecek ve içilecekler hamamın türüne göre değişiklik gösterebilir.

- Küçük bir düğün şeklinde geçen gelin hamamında davetlilere çay, kahve, şerbet, kuruyemiş ve meyveler ikram edilir.
- Yas hamamında ise hamama girişte acı kahve ve hamamdan çıkışta yasın kalktığını simgeleyen tatlı kahve içilir.
- Eğlence hamamlarında ise yaprak dolması, lor dolması, etli biber dolması, kısır, tatlılar ve meyve en çok hazırlanan ve yenilen yiyeceklerdendir.

SONUÇ

İnsanoğlunun temizliğe verdiği önem göz ardı edilemez fakat kabul edilmelidir ki Türklerde bu durum daha disiplinli ve daha gelişiktir. İlk bakışta sadece su ile vücudun temizlenmesi olarak algılanan hamamlarda aslında birçok kültürel değer, birçok inanç ve uygulamanın var olduğu ince detaylarda gizlidir.

Hamam geleneği, Türk halk kültüründe doğumdan ölüme kadar uzanan süreci kapsayan bir gelenek zinciri olarak yerini almıştır. Bu kültürde neler yoktur ki; bir doğum, bir düğün, bir ölüm, dostluk, arkadaşlık, usta ve çirak ilişkisi, adab ve erkan,... Görülüyor ki, bir taş bina içine ne kadar çok zenginlikleri alıyor ve bu taş binada nice kültürler yaşayarak; millet olarak bize bu zenginliklerimizi paylaşmanın, yaşamanın, bu ortak değerlere sahip çıkmanın kıvancını yaşıyor.

Sonuç olarak, hamamlar mimari olarak yaşadığı sürece hamam geleneği de yaşayacaktır ve her ne kadar teknoloji son hızla ilerlese de halk kültürü ürünleri bu geleneğin içerisinde hep var olacaktır.

Bizim görevimiz, bu gelenekleri derleyip toparlayıp yazılı belge haline getirerek, gelecek nesillere gururla aktarmak olacaktır.

KAYNAKÇA

<http://www.haber.aku.edu.tr/akugazete/gazete14/S8.html>

<http://www.istanbul.com/YaziDetail.aspx?Cat=159&CollId=12512>

http://www.karamandauyanis.com/detay/detay_104.htm

<http://www.kenthaber.com/IIBilgi.aspx?IIKodu=25>

<http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk>

<http://www.turkcedersi.gen.tr/modules/articles/article.php?id=73>

<http://www.turkuler.com/thm/turkuler3.asp>

http://www.turkudostlari.net/turku_bilgileri.asp?turku=466

KONYALI, İbrahim Hakkı, Erzurum Tarihi, Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları, Sayı:2, 1959.

ÖZCAN, A. Ülker Dadaş, Erzurum Sofrası, Erzurum, Tarihsiz.

TALİ, Şerife, "Erzurum'da Hamam Kültürü Üzerine", Beyazdoğu, Fikir Edebiyat Sanat Dergisi, Sayı:4, Ekim-Kasım-Aralık 2005, Okyanus (Bakanlar) Basın Yayın, 2005.

T.C.Erzurum Valiliği, İl Turizm Müdürlüğü, Erzurum İli Turizm Envanteri, Erzurum, 1996.

T.C.Erzurum Valiliği, Erzurum '98, Ankara, 1998.

T.C.Erzurum Valiliği, Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü, Palandöken-Erzurum Turizm Rehberi, Grafik Tasarım Ajansı, Erzurum, 2002.

Turizm Derneği Başkanlığı, Halk Oyunları, Halk Türbeleri, Demircioğlu Matbaası, Ankara, 1989.

ÜNÜVAR, İhsan, Erzurum Vilayeti, Duygu Matbaası, İstanbul, 1954.